

düsbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-6219 Şubat 2021 YIL-13 Sayı 26

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

13/09/2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

25/02/2021

Dr. Öğr. Üyesi Orhan KILIÇARSLAN

Düzce Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili Edebiyatı Bölümü
orhankilicarslan@duzce.edu.tr

18. YÜZYIL DİVAN ŞAİRİ ZÂRÎ VE ŞİİRLERİ

Öz

Şiir mecmualarının edebiyat tarihine katkıları düşünüldüğünde çok yönlü işlevleri olduğu söylenebilir. Mecmua derleyicilerinin şahsi beğenileri aynı zamanda bir dönemin genel şiir algısının ne olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu derlemeler manzum mensur karışık eserlerin bir araya toplanması yahut bir kısmının sonradan eklenmesi biçiminde de meydana getirilmiştir. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 3975/2 numarada kayıtlı bir mecmua içerisinde manzum mensur eserler derlenmiş ve manzum kısımlar içerisinde de Zârî mahlası ile yazılmış 35 manzume kaydedilmiştir. Bu mahlası kullanan şairlerin edebiyat tarihi kaynaklarında geçen manzumelerinin karşılaştırılması yapılmış ve yapılan karşılaştırmada bu şairin 18. yüzyıl şairlerinden Diyarbakırlı Zârî olduğu tespit edilmiştir. Mecmuada şiirleri olan diğer şairler arasında dikkat çeken bir isim de Nâbî'dir. Zârî'nin Nâbî'nin bir gazelini tahmis ettiği şiiri de mecmuaya kaydedilmiştir. Bu bilgiler değerlendirildiğinde mecmuadaki Zârî mahlasını kullanan şairin bir Nâbî muakkibi olan Zârî Ali Efendi olduğu tespiti güçlenmiştir. Bu çalışmada 18. yüzyıl şairlerinden Zârî'nin kaynaklarda olan 1 gazeli ve 1 beytine 31 gazel, 1 musammat (tahmis), 1 kıta ve 1 müfredi daha eklenmiş, bütün şiirleri üzerinden şairliği üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mecmua, Ali Zârî Efendi, şiir, 18. yüzyıl, Diyarbakır.

18TH CENTURY DİVAN POET ZÂRÎ AND HIS POEMS

Abstract

Considering the contributions of poetry macmuahs to the history of literature, it can be said that they have multifaceted functions. The personal tastes of the macmuah compilers are also important in terms of showing what the general poetry perception of a period is. These compilations have also been created in the form of collecting prose mixed works of verse or adding some of them later. In a macmuah registered at number 06 Mil Yz A 3975/2 in the National Library Manuscripts Collection was compiled and 35 poems written with the pseudonym Zârî were recorded in the verse sections. The poets of the poets who use this pseudonym have been compared and it has been determined that this poet is Zârî of Diyarbakır in the 18th century. Another remarkable name among the other poets who have poems in the macmuah is Nâbî. Zari's poem in which Nâbî predicted an ode to Nâbî was also recorded in the macmuah. When this information was evaluated, it became stronger to find out that the poet who used the Zari pseudonym in the macmuah was Zari Ali Efendi, a Nabi muakki. In this study, 31 ghazals, 1 musammat (tahmis), 1 verse and 1 mufredi were added to 1 ghazal and 1 couplet of Zârî, one of the 18th century poets, and all his poetry were evaluated in terms of his poetry.

Keywords: Macmuah, Ali Zârî Efendi, poem, 18th century, Diyarbakır.

Giriş

Klasik edebiyat geleneği içerisinde şairlerin hayatları, şiirleri, diğer şairler ile olan münasebetlerine ilişkin değerlendirmelerin topluca görülebildiği eserler arasında en başta şair tezkireleri gelmektedir. İlk örneğinden itibaren tezkirelerde belli usuller tercih edilmiş ve bu usullere göre biyografik bilgiler farklı üsluplar ile verilmiştir. Tezkirelerin ortak özelliği olarak bir şaire ait genel bilgiler yanında şiirleri ve şairliğine dair genel bir değerlendirme de yapılır. Bu değerlendirmelerden sonra şairin meşhur yahut tespit edilen şiirlerinden bazı örnekler kaydedilebilir. Tezkirelere kaydedilen bu şiirler gelenek içinde sıklıkla karşılaşılan ortak mahlas problemlerinin hem çözümü hem de bir yanlısın ilk kaynağa atfen tekrar edilmesi konusunda eşit derecede etkilidir denilebilir. Tezkirelerin dikkatli müellifler elinde şairlerin kimliği konusunda vazgeçilmez kaynaklar olduğu yadsınamaz. Özellikle eserleri hakkında bilgi verilmemiş şairlerin kaydedilmiş birkaç şiiri, sonraki tespitlere yol gösterici olması bakımından kıymetlidir. Bu sınıf şairler için her ne kadar verilen şiirlerinden hareketle kesin sonuçlar elde edilemese de özellikle ortaklıklardan hareketle belirli tasnifler yapılabilmektedir. Tezkirelerde ve biyografik eserlerde şairin şiirlerinin derlendiğine dair bir bilgi yok ise mecmualarda sıralı şiirlerin ortak şiirlerden hareketle belirlenmesi, genel anlamda bir eser şair eşleştirmesini mümkün kılmaktadır. Gelenekte şiirlerin bir divan, divançe biçiminde tertip edilmese bile mecmualar arasına şair ve şiir ilişkileri bağlamında diğer şairlerin şiirleriyle beraber kaydedildiği örnekler vardır.

Mecmualar arasında şiirlerine rastlanan şairlerden biri de 18. yüzyıl divan şairlerinden Zârî mahlaslı Ali Efendi'dir. Biyografik kaynaklarda eserlerine ilişkin bir bilgi bulunmayan Zârî'nin bir mecmuada yer alan 32 gazel, 1 tahmis, 1 kıta ve 1 müfredi tespit edilmiştir. Tespit edilen bu şiirler arasında şairin yalnızca 1 gazeli kaynaklarda kayıtlıdır. Zârî hakkında bilgi veren kaynaklar arasında Ali Emîrî'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'inde şaire ait gösterilen gazel¹, sonraki çalışmalara da aktarılan yegâne gazeldir. Mecmua içerisinde kayıtlı diğer şiirler arasında Zârî'nin bu gazeli de vardır.

1. Zârî Ali Efendi

18. yüzyıl divan şairlerinden olan Zârî'nin asıl adı Ali'dir. Memleketi hakkında tezkire yazarı Râmiz *Âdâb-ı Zuraîfâ*'sında onun Mardinli olduğunu "*Medîne-i Diyâr-ı Bekr muzâfâtından Mardin nâm kasaba-i güzînden...*" (Erdem, 1994: 143) ifadeleriyle söylerken Ali Emîrî ise *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'de şairi övdükten sonra ona dair tek bilgiyi Râmiz'in *Âdâb-ı Zuraîfâ*'sında bulunduğunu söyleyerek Râmiz'in Mardin kaydına karşı çıkar. Ali Emîrî'ye göre Zârî mahlaslı Ali Efendi Diyarbakırlı Sürgüculü aşiretine mensuptur; "*Râmiz Efendi şu ibâresinde her ne kadar Mardin kasabasından zuhûr eylediğini gösteriyor ise de müşârun-ileyh Zârî Efendi'nin bir gazelini mu'âsirîninden ve havâss-ı ahîbbâsından 'Abdulgafûr Lebîb-i Âmidî hazretleri tahmîs eylemiş ve derûn-ı dîvânında tahmîsin bâlâsına da 'aynen şu 'ibâreyi kaydetmiştir: Zâreli-zâde Feyzullah Paşa'nın kâtib-i dîvânları Sürgüculü 'Alî Zârî Efendi'nin inşâd ettikleri gazele olan tahmistir*" (Kadioğlu, 2018: 496). Ali Emîrî'nin Diyarbakırlı Lebîb'in tahmis ettiğini söylediği gazel, aynı zamanda *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'ine de aldığı gazeldir.

Zârî mahlasını kullanan Ali Efendi, tahsilini Mardin'de tamamladıktan sonra memleketi Diyarbakır'a dönmüş, burada çeşitli görevlerde bulunmuştur. Zârî, Sivas Valisi Zâreli Osman Paşa-zâde Muhammed Paşa'nın divan kâtibi olarak Trabzon, Vodin ve sonrasında Paşa'nın ikinci kez Sivas valiliği sırasında da hizmetinde bulunmuştur. Paşa'nın vefatından sonra Zârî, Lebîb Divanı'ndaki kayıta da adı geçen Zâreli-zâde Feyzullah Paşa'nın kâtiplik hizmetine geçmiş ve onunla birlikte bir süre Sivas'ta bulunmuştur. Feyzullah Paşa'nın Diyarbakır valisi olması üzerine

¹ İlgili gazel için bkz. İdris Kadioğlu (2018), *Ali Emîrî Efendi Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* (e-kitap). Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara: 496-497.

Zârî'de memleketine dönme imkânı bulmuştur. Feyzullah Paşa'nın yanında Van, Sivas, Diyarbakır, Konya gibi şehirler yanında son olarak Dimetoka'da görev almıştır. (Kadioğlu, 2018: 494-495). Zârî'nin hizmetinde bulunduğu kimselerden uzaklaşmadığı, gerek Osman Paşa-zâde Muhammed Paşa'nın yanında gerekse de Zâreli-zâde Feyzullah Paşa'nın yanında hâzır olduğu görülmektedir. Hizmetlerinde bulunduğu paşalardan ayrılması, bu kişilerin vefatları üzerine gerçekleşmiştir. Şairin çoğunlukla memleketi Diyarbakır ve çevresindeki illerde görev yaptıktan sonra yine memleketinde vefat ettiğini Ali Emîrî şöyle ifade eder; “1174/1761 senesinde paşasının vukû'-ı vefâtı üzerine artık vüzerâ hizmetine sûret-i temâyül göstermeksizin girye vü zârî ile Âmid şehrine gelmiş ve üdebâ-yı memleketle evkât-güzâr-ı mu'âşeret olduğu hâlde 1190/1776 hudûdunda 'âzim-i semt-i bekâ olmuştur.” (Kadioğlu, 2018: 495).

2. Zârî'nin Şiirleri Hakkında Genel Bilgiler

Zârî'nin tespit edilen şiirleri, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 3975/2 numarada kayıtlı bir mecmua içinde Fuzûlî, Nef'î, Nâbî, Veysî vd. şairlerin şiirleri ile beraber kaydedilmiştir. Mecmuanın katalog bilgilerinde tasavvuf ağırlıklı şiirlerden oluştuğu bilgisi vardır. Mecmuanın 1b-9b varakları arasında Abdülkerim bin Mehmed'in *Nesâyihü'l-Ebrâr* isimli nasihatnamesi vardır. *Nesâyihü'l-Ebrâr*'ın kenarında Hicâbî mahlaslı bir şairin *Pend-i Saîd* mesnevisi kaydedilmiştir.² Mecmuanın devamında “Semâî, beste, şarkı, devr-i revân, segâh konulu şiirler” yanında “Câmî, Derviş, Veysî Efendi, Nâbî, Fuzûlî, Bâkî”den gazel ve diğer nazım şekillerinde şiirler vardır. Mecmua genel olarak semâî, şarkı vd. olduğu kısımlar ile Nâbî, Fuzûlî vd. şairlerin şiirlerinin kaydedildiği iki kısım üzerinden değerlendirilebilir. Mecmuada Zârî dışında en fazla şiiri olan şairler 24 gazel ile Bâkî, 10 gazel 1 kaside ile Nâbî, 2 gazel ile Fuzûlî'dir. Zârî'nin gazellerinden bir kısmı mecmuanın 111b-115b varakları arasına, diğer gazelleri ise Hâmî-i Âmidî'nin Tebriz'in fethi üzerine yazdığı kasideden sonra 122a-125a varakları arasına kaydedilmiştir. Mecmuaya Zârî'nin şiirlerinin bulunduğu ilk kısımdan sonra Nâbî'nin, ikinci kısımdan sonra ise Bâkî'nin şiirleri ile devam edilmiştir.

Divan şairleri arasında Zârî mahlasını -tespit edilebildiği kadarıyla- 16. yüzyılda üç, 17. yüzyılda iki, 15. 18. ve 19. yüzyıllarda ise birer şair olmak üzere sekiz şair kullanmıştır. Bu mahlası kullananlar arasında 18. yüzyıl şairlerinden Zârî Ali Efendi'nin Ali Emîrî Efendi'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'ine aldığı gazeli mecmuada mevcuttur. Ali Emîrî Efendi Zârî'nin bu gazelini, Lebîb-i Âmidî'nin *Dîvân*'ındaki bir musammattan çıkarmış ve aynı zamanda şairin memleketine ilişkin değerlendirmesini de yine bu şiirin başlığını delil göstererek tezkiresine kaydetmiştir. Mecmuada III. Selîm'in doğumuna düşürülmüş bir tarih de yine Zârî Ali Efendi'nin yaşadığı dönemi işaret eden bir başka kayıttır. Zârî'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'e kaydedilen gazelinin matlaı şöyledir;

‘Alâyıkdur ‘ikâl-i pây-i seyri merd-i dānānuñ
Reh-i pervāzına sed oldu bir sūzen Mesîhānuñ (G16/1)

Eserleri hakkında bilgi bulunmayan Zârî'nin yukarıda matla beyti verilen beş beyitlik gazeli dışında Ali Emîrî'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* 'inin telhisi olan *Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid* adlı eserinde de şairin şiirlerine iki beyit örnek verilmiştir. Bu iki beyit de matla beyti verilen gazelin 4 ve 5. beyitleridir;

² *Pend-i Saîd* adlı bu pend-nâme'nin Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 7875/2 ve 06 Mil Yz A 7875/3 numarada kayıtlı iki nüshası daha vardır ki her iki nüsha da aynı cilt içindedir. Katalog bilgilerinde Ebû Sa'îd Muhammed b. Mustafâ el-Hâdimî (1113-1175/1701-1762)'ye ait gösterilen eser, bu müellife ait olmayıp eserin hem kendi nüshaları hem de yukarıda verilen numarada kayıtlı mecmua-i eş'ârın ilgili varaklarında tespit edilen diğer nüshasındaki bilgilerden hareketle Hicâbî mahlaslı bir şaire ait olduğu düşünülmektedir.

Şebâtı mün‘adim esbâba baş koşmaz mücerredler
Nedür rüçhâni keçkül-i gedâdan tâc-ı Kısranuñ

Hıdjı-yi ins ü cin³ u bād iken mülkinden ey Zârî
Yed-i hükminde âhir bir ‘aşâ kaldı Süleymanıñ (G16/4-5)

Zârî’nin bilinen şiirleri dışında mecmuada 31 gazel, 1 musammat, 1 kıta ve 1 müfredi daha vardır. Mecmuada şairin gazellerinin bütünüyle olmamakla birlikte kafiye harflerine göre sıralandığı görülmektedir. 32 gazel içinde (ج) râ harfi ile 14, (ع) yâ harfi ile 5, (ك) kef harfi ile 3 ve sonrasında (ه) he, (ن) nûn ve (ز) zâ harfleri ile de 2’şer gazel yazılmıştır. Gazellerden 18’i müreddef, kullanılan rediflerden 15’i ise Türkçedir. Şiirlerde tercih edilen redifler tabloda gösterilmiştir;

Tablo 1: Gazelerde Tercih Edilen Redifler

redifler	
ister	sensüz
vardur	çıkamaz
virür	bilemem
olur	üzre
olur	şimdi
yeri var	gayrı
gör	bigânedür
çeker	kalmadı
zedeler	yer

Mecmuada Zârî’nin 32 gazelinden yalnızca bir gazeli dışında geri kalan 31 gazeli tek sayılı beyitlerle yazılmıştır. Gazellerden 17’si 5, 12’si 7, 2’si 9 ve 1’i de 6 beyitten oluşmaktadır. Beyit sayılarından hareketle gazellerin genellikle gelenekte uyulan/takip edilen tekli sayılar ile yazıldığı görülmektedir.

Şiirlerde kullanılan vezinler incelendiğinde çoğunlukla remel ve hezec bahirlerindeki kalıpların tercih edildiği görülmektedir. Remel ve hezec bahirlerine ait vezinler ile toplam 32 manzume yazılmıştır. Bu iki bahre ait vezinlerle yazılan manzume sayısı birbirine eşittir. Bunlar dışında muzârî bahrine ait bir kalıp ile de 3 manzume yazılmıştır. Bütün manzumelerde kullanılan vezinlerin detayları tabloda gösterilmiştir;

Tablo 2: Vezin İstatistikleri

vezin	sayı	nazım şekli
mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün	15	14 gazel/1 müfred
fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün	8	8 gazel
fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün	8	8 gazel
mef‘ülü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilün	3	3 gazel
mef‘ülü mefâ‘îlü mefâ‘îlü fe‘ülün	1	1 tahmis

Şiirlerinde kullandığı vezinler incelendiğinde Zârî’nin de genel temayüle uygun olarak remel bahrine ait vezinleri daha fazla tercih ettiği söylenebilir. Bu vezinlerin tercih edilmesi, genel bir değerlendirmeden ziyade şair hakkında bir fikir vermesi açısından önemlidir.

³ Mecmuada “ins ü cân”.

3. Zârî'nin Şiiri ve Şairliği

18. yüzyıl divan şairlerinden olan Zârî'nin şiirlerine ilişkin genel değerlendirmeler yapmak, şairliği konusunda belli tespitlerin ortaya konulabilmesine imkân sağlayacaktır. Şairin elde olan gazellerinden hareketle onun belli bir üslubunun oluştuğunu söylemek mümkündür. Şiirlerine genel olarak klasik üslup özelliklerinin hâkim olduğu görülen Zârî'nin mecmuaya kaydedilen ilk gazelinde bu üslubun kalıplaşmış söyleyişleri ile karşılaşmaktadır. Bu ilk gazelin makta beytinde şair “*Ey Zârî, bu gazelin sevgilinin ayrılığı üzerine, galiba giriş/başlangıç için pek de uygun değil*” diyerek klasik bir tavır içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu gazelde işlenen genel söyleyişlerin ortaklığı yanında kelimeler ve terkiplerde de klasikleşmiş söyleyiş ve yapılarla bir paralellik söz konusudur. Zârî'nin mecmuadaki bu ilk gazelinin matlasında kullandığı ifadelerden şiirlerinin derlenmesi noktasında bir müdahalesi olduğu da düşünülebilir.

Zâriyâ bu gâzelün firkat-i dildâr iledür
Ġâlibâ pek de degül şafha-i takriže sezâ (G1/9)

Ca‘d-ı gîsûdan olup hâl-i siyeh rüy-nümâ
Dânelendi yine murğ-ı dile bir dâm-ı belâ (G1/1)

Atma her zaħme tayanmazlara tîr-i müjeyi
Çillesizlik sana lâyıķ degül ey kaşları yâ (G1/2)

Şiirlerde sevgilinin yüzünde yeni yeni çıkmaya başlayan ayva tüylerinin ayna üzerindeki toz ve izleri hatırlatması yahut sevgilinin vefasız olup aşıklara ihsan ve bağışının olmaması gibi klasik söyleyişlere tesadüf edilmektedir. Sevgilinin zülûflerinin gümüş teni üzerine uzanmış bir yılanı benzetilmesi gibi teşbihlere de başvurulmuştur.

Geldi ‘izâr-ı yâre dilâ hatt-ı sebz-reng
Âyinenün yüzünde yir itdi ğubâr-ı jeng (G18/1)

O mehûn zümre-i ‘uşşâka vefâsın bilemem
Müstahakķ-ı kereme cûd u ‘aťâsın bilemem (G22/1)

Görince şine-i şimîni üzre zülfünü şandum
Siyeh ef‘î uzanmış daħme-i Efrâsiyâb üzre (G25/4)

Zârî'nin şiirlerinde feleğe ilişkin söyleyişlerde de bir benzerlik görülmektedir. Olumsuz ifadeler ve serzenişlerle anılan feleğin kişiyi şâd etmediği, mesrur olanları dahi sonunda baş aşağı ettiği düşüncesi işlenmiştir. Felek meşrepli olan sevgilinin de yüz gösterip, iltifat etmesi beklenemez.

Ķanķı bir nâ-kâm senden oldu şâdân ey felek
Var mı hiç devründe olmuş kâmdan şâhib-nişâb (G2/4)

İltifât-ı dehre mesrûr olma ey dil kim felek
Bâde virmiş devlet ü dârâtını kayşerlerün (G17/4)

Hüsnine dil vireli yâr-ı felek-meşrebimün
Baña bir kerre habîbâne edâsın bilemem (G22/2)

Şairin bazı gazellerinde tasavvufî söyleyişlerde bulunduğu da görülmektedir. Hak dergâhına içtenlikle bağlananların yüzlerinin ak olacağından söz eden şair, bütün mahlûkatın bir noktadan temayüz edip belirmediğinden bahseder.

Fecr-veş enfâs-ı kudsîden olur rûyî sefîd
Kim iderse dergah-i Hakkâ derûnî intisâb (G2/5)

Cüd-ı ebr-i feyzden bir reşhadur seyyâreler
Kâbzâ-i kudretde bir pejmürde güldür âfitâb (G2/6)

Zârî'nin şiirlerinde yer yer kâmil bir mürşidin feyzinden nasiplenme vurgusuyla da karşılaşılmaktadır. Bu feyzden nasiplenmelerin keramet gösterileri peşinde koşmayacağı, asıl ile ilgilenip teferruatın uzak kalacağı fikri üzerinde durulmuştur. Şiirlerinde vahdet konusuna da vurgu yapan şair, vahdet ve varlık meselelerini yorumlayarak varlık fikrini tecrîd, kanaat gibi tasavvufî istilâhlar ile yorumlamıştır.

Feyz-âşinâ-yı mürşid-i kâmil-‘ayâr olan
Virmez hârîkâ hırkasını âba şâlini (G28/2)

Tenhâ-nişîn-i küşe-i vahdet olan gedâ
Bir ‘ad ider güzâriş iden mâh u sâlini (G28/3)

Fikr-i hestî eylemez merd-i kanâ‘at-âşinâ
Hâtır-ı aşhâb-ı tecrîde elem bigânedür (G31/2)

Şiirlerinde tok gözlülük vurgularında da bulunan şair için bu mevzuları işlemek sıradan bir durum, bir söyleyiş değil, üzerinde düşünülerek dile getirilmiş duygulardır. Bu duygu yanında şiirlerde vefâ, sadâkat, dostluk kavramlarına ilişkin değerlendirmeler de vardır.

Ya şoksuñ çeşmine engüştüñi ya mûm-veş yaksuñ
Vefâsızlar katında birbirinden fark yok birdür (G11/2)

Şadâkat ehline tercîh iderler hâ‘in-i mahfî
Bilinmez meşreb-i yârân-ı ‘aşruñ böyle bir sırdur (G11/3)

Hakîm-i muṭlak-ı dâñadan iste merhem-i feyzî
Zamân ahbâbı Zârî derdi fehm itmekte kâşırdur (G11/5)

Zârî'nin şiirlerinde değerlendirilmesi gereken bir unsur da onun söz, şiir ve şairliğe ilişkin ifadeleridir. Söz beğendirmenin güç bir iş olduğunu düşünen şair, bunun için sağlam bir yaradılışın gerekliliğinden bahseder. Şiir erbabı ile ilgili de değerlendirmelerde bulunan Zârî, şairler için gazellerinin ceplerinde taşıdıkları altın değerinde olduğunu vurgular.

Ne mümkündür o yâre her sühân-ver söz beğendürmek
Edâ-yı hüsn-i ta‘birâta bir ṭab‘-ı selîm ister (G3/2)

Erbâb-ı şi‘r ‘âdet idinmiş ağız şatar
Ceybinde zer bulunmaz ise bir gâzel virür (G5/3)

Şiire ve kendi şairliğine dair değerlendirmelerini yaptığı beyitlerde Zârî, evvel gelen söz ustalarının eskimiş/unutulmuş hayallerini yeni bir üslupla canlandırmak ile eser sahibi olabileceğinden bahseder.

Sa‘y kıl âşârını tecdide ol şâhib-eşer
Zârî evrâkı kühenlenmiş sühan-perverlerüñ (G17/7)

Zârî, mahlas beyitlerinde “câm-ı mül, kand-i mükerrer” gibi sık kullanılan teşbihlerle şiirini anlatırken şiirlerinin “ta‘bîrât-ı şıdķ-âmîz” olduğunu ve bu özelliğiyle şiirinin basiret sahiplerinin başları üzerinde yer edindiğini söyler.

Her kelâmuñ âdemi mest-i rahîķ-i vecd ider
Câm-ı müldür gūyiyâ Zârî femüñ bî-irtiyâb (G2/7)

Sühan-sence nüvâziş sükkeri pâ-bestedür Zârî
Anuñçündür ki tūti her zamân kand-i mükerrer yer (G33/5)

Hak bu kim Zârî bu ta‘bîrât-ı şıdķ-âmîz ile
Bu ğazel cā-kerde-i şab‘-ı ulü’l-ebşâr olur (G6/7)

Zârî’nin ğazellerinde dikkat çeken bir başka özellik meseller ile deyim/kalıp ifadelere sıkça yer vermesidir. Özellikle bazı ğazellerinin hemen bütün beyitlerinde bu tarz kullanımların örnekleri vardır. Nasihat üslubu ile söylenen bu şiirlerde bir deyim yahut kalıp ifade vasıtasıyla örneklendirmelerin yapıldığı görülmektedir.

Kâmile cem‘iyyet-i esbâb-ı hâtırdur nizâm
Tîz perişânlık bulur şîrâzelenmezse kitâb (G2/2)

Ķavl-i leyyinle girer çeşmine ‘ârif halkuñ
Rište nerm olmağile çeşm-i güherde yeri var (G8/4)

Tîz-řab‘ olsa da yabana atılmaz kâmil
Deşne şattâl iken âğüş-ı kemerde yeri var (G8/6)

Mecmuada Zârî dışında şiirleri bulunan diğerk şairler özelinde de karşılaştırma ve değerlendirmeler yapılabilir. Şairin takip ettiği veya şiirlerine nazire yazdığı diğerk şairlere ilişkin değerlendirmeler, şiirinin anlaşılması noktasında önemli çıkarımlarda bulunmaya yardım edebilir. Ali Emîrî’nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*’ine aldığı ğazelin yine Diyarbakırlı olan Lebîb tarafından tahmis edilmiş olması, bu çıkarımların yapılması açısından en önemli tespitlerden birisidir. Zârî’nin şiirleri arasında Lebîb’i andığı başka mısraları da vardır. Bir ğazelinde şiir meclislerinin müdaviimlerinden olan Lebîb’e vereceği “taze mazmun”dan bahseden Zârî, onun kendisini tebrik için başına çeleng takacağını söyleyerek Lebîb ile aralarında olan ilişkiye bir göndermede bulunmuştur.

Virsüñ Lebîbe Zârî bu mazmün-ı tâzeyi
Taşın için şokardı senüñ başına çeleng (G18/7)

Zârî'nin şiirlerinin yer aldığı mecmuada Nâbî'ye ait gazellerin de kaydedilmiş olması, onun bu şair ile bir ilişkisi olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir.⁴ *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'de Zârî'nin yanı sıra Koca Râgıp Paşa, Kubûrî-zâde Rahmî, Fethî-zâde Sadullah, Ali Emîrî ve Yenişehirli Avnî'nin aynı zemin şiire yazdıkları nazirelerden örnekler kaydedilmiştir. Mecmuada Nâbî'nin kaydedilen 10 gazeli ile karşılaştırıldığında Zârî'nin bu şiirlere yazdığı bir nazire tespit edilmemekle birlikte mecmuada olan tek tahmisini Nâbî'nin “değmez” redifli gazeline yapmıştır.

“Kâlâ-yı cihân germ-nigâh itmege degmez
El irmedi hayfâ diyü âh itmege degmez” (Bilkan, 2011: 661-662)

Zârî bu ne teşviş ü ne tekdîr-i tabî‘at
Kim mâye-i ilzâm idemez şi‘r ü naşîhat
Bî-câ ne içündür bu telâş u bu meşakkat
Nâbî o perî itmeyicek nâmeñe rağbet
Ruhsâre-i evrâkı siyâh itmege degmez (T-21/I/1)

Mecmuada tespit edilen şiirler de dâhil edildiğinde bir Nâbî muakkibi olan Zârî'nin Nâbî'nin başka şiirlerine de nazireler yazmış olabileceği düşünülebilir. Zârî'nin şiirleri arasında başka şiirleri çağrıştıran ve belki de devrinde sıkça kullanılan mısralar da vardır. Zârî'nin Şeyh Gâlib'in “âteş” redifli gazelini hatırlatan beytinde benzer söyleyiş ve ifadelerin olduğu da söylenebilir.

Libâs âteş ten âteş üstühân âteş nefes âteş
Semender-veş derûnum murğ-ı âteş-hârdur sensüz (G15/3)

Şiirlerin tespit edildiği mecmuada Zârî dışında Lebîb, Hâmî gibi diğer bazı Diyarbakırlı şairlerin şiirlerine de tesadüf edilmesi, mecmuanın özel bir tercih üzerine derlenmiş olabileceğini de akla getirmektedir.

4. Zârî'nin Şiirleri⁵

[11a]

1.

Târîh-i Zârî

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

Haylî dem bir muktezâ-yı gerdiş-i gerdün-ı dün
Er toğurmağdan ‘arûs-ı dehr olmuşdı ‘aķım

İtdi aşdâf-ı ‘inâyât-ı ilâhîden zuhûr
Çeşm-i âfâka ziyâ-bahşende bir dürr-i yetim

Dîdeler rüşen eyâ şâhenşeh-i Dârâ-ħaşem
Ĥaķ budur kim oldu erkân-ı ĥilâfet müstaķım

Feyz-i iķbâl-i veliyyü‘n-ni‘metümle ĥâtırâ
Geldi bir târiĥ-i tab‘um-veş rekâketden selim

Zârî rûĥâniyyet-i İsnâ ‘aşerle söyledüm

⁴ Nâbî özelinde Diyarbakırlı şairler arasındaki ilişkiler için bkz. Ekrem Bektaş (2018), “Nâbî Muakkibi Diyarbakırlı Şâirler”, *e-Şarkîyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-2018 Cilt:10 Sayı:2(20): 733-761.

⁵ Şiirlerin mecmuadaki yerleri muhafaza edilmiş, yalnızca sıra numaraları eklenmiştir.

Oldu sa'd-efzā-yı mehd-i meymenet Sultān Selīm
1175

[111b]

2.

fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

Ca'd-ı gışüdan olup hāl-i siyeh rû-nümâ
Dânelendi yine murğ-ı dile bir dām-ı belâ

Atma her zaḥme tayanmazlara tır-i müjeyi
Çillesizlik saña lâyıķ degül ey kaşları yâ

Bü'l-heves destine teslim-i dil ü hüş itmek
Yazuvirmek gibidür geşt-i kerâna güyâ

Beni dildâre güle bülbülü meftün itmiş
Böyle düşmüş rakam-ı hâme-i takdîr-i Hüdâ

Bî-vaķ[i]t çāk-i girîbâne heves sūd itmez
Perde-i 'işmeti çāk itdi Züleyhâ bî-câ

Degül elbette tehî gerd-i elemden tab'ı
Kaḅkı ferzâne ki hāk-i vaṭanın itdi celâ

Kâmilüñ olmaya kâlâ-yı kemâl [ü] kâdri
Raḅne-dâr-ı dem-i miķrâz-ı gurûr-ı cühelâ

Ṭarz-ı te'lîf-i sühân mevhibe-i Bâridür
Niçe her nâṭıķadan zâhir olur hüşn-i edâ

Zâriyâ bu gâzelüñ firķat-i dildâr iledür
Ĝâlibâ pek de degül şafḅa-i takriže sezâ

3.

fâ'ilātün fâ'ilātün fâ'ilātün fâ'ilün

Hüş-mend ol merdüm-i nâdândan it ictinâb
Şaḅş-ı bî-endişeye 'ayn-ı hâṭâdur bir hiṭâb

Kâmile cem'iyet-i esbâb-ı hâṭırdur nizâm
Tîz perişânlık bulur şîrâzelenmezse kitâb

Sûziş oldu mihr-i bî-mihr-i ruḅundan kısmetüm
Süy-ı yâre dönmede ḅirbâ-veş itdükce şitâb

Kaḅkı bir nâ-kâm senden oldu şâdân ey felek
Var mı hiç devründe olmuş kâmdan şâḅib-nişâb

Fecr-veş enfâs-ı kudsiden olur rüyu sefid
Kim iderse dergeh-i Hâķķa derünî intisâb

Cūd-ı ebr-i feyzden bir reşhadur seyyâreler
 Kabza-i kudretde bir pejmürde güldür âfitâb

Her kelâmuñ âdemi mest-i rahîk-i vecd ider
 Câm-ı müldür güyiyâ Zârî femüñ bî-irtiyâb

[112a]

4.

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün
 Küşâd-ı gönçe-i dil bülbül-âsâ bir nedîm ister
 Gül-i şâh-ı ter-i Tûr-ı tecellîdür Kelîm ister

Ne mümkündür o yâre her sühan-ver söz begendürmek
 Edâ-yı hüsn-i ta'birâta bir tab'-ı selîm ister

Degül bed-hüy-ı maqbül-i enâm erbâb-ı irfânuñ
 Dükân-ı ma'rifet kâlâ-fürüşânı halîm ister

Virür kâm on beşinde mâha otuz rûze irdürmez
 Sipihri-i bî-kerem hürşide beñzer bir le'im ister

Dehân-ı hâme-i mu'ciz-beyânum dür döker Zârî
 Nukûd-ı lufta kâdir bir harîdâr-ı kerîm ister

5.

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün
 Felekden gerçi ey dil câ-be-câ âzârımız vardur
 Huşulü muhtemel ammâ ki haylî kârımız vardur

Binâ-yı hâtırıñ bir semtin âbâd itse bir rüknin
 İder vîrâne bir erkânsız mi'mârımız vardur

Ne gam çarhuñ gehî târîki vü gâhî ziyâsından
 Derûna nûr-bağşâ kâsım-ı envârımız vardur

Virür elbet şeb-i deycür-ı hecre bir şafak âhîr
 Cenâb-ı Hâlîku'l-eşbâh ile esrârımız vardur

Sipihri âteş saçarsa yok hirâsı ehl-i halâşuñ
 Şihâba dest-i merd bir nâle-i derkârımız vardur

Giderse böyle iklim-i merâmuñ fetihî kâbildür
 Veliyy-i ni'met-âsâ Hayder-i Kerrârımız vardur

Felek tefriğ idince hâtır-ı aḥbâba ey Zârî
 Bizi ihtâra bâ'is nîk u bed âşârımız vardur

6.

mef'ülü fâ 'ilâtü mefâ 'ilü fâ 'ilün
 Bahtum baña müsâ'id ise fırsat el virür
 Dâmân-ı yâre el yetecek bir maḥal virür

Seylâbdan gelür mi hâlel sedd-i âhene
Cânâ hülûşa şamma ki cevruñ hâlel virür

Erbâb-ı şî'r 'âdet idinmiş ağız şatar
Ceybinde zer bulunmaz ise bir ğazel virür
[112b]

Dirsem ki yâri zîver-i bezm-i şafâ idem
Fikr-i firâkı hâtıruma bir kesel virür

Zârî ne dem ki vaşlını istersem ol mehûñ
Ol kâr-ı hâşa baht-ı siyeh bir 'amel virür

7.

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Merdüm-i dün olıcağ hoş-hâl-i merd âzâr olur
Aña devlet mücib-i hâlât-ı istikbâr olur

Cild-i segdür(?) zâbı iden ferrârı bulsa iltifât
Tâs-ı zerde istemez ârâmını ferrâr olur

Bâde beñzer bâde eylerse gülistândan güzer
Neşr ider hoş-bü eserse cîfeden murdâr [olur]

Ẓillet eyyâmında dünuñ lâbe-gerlikdür işi
'İzzeti derk eyledikçe ğadre hâhiş-kâr olur

Şaḥş-ı mağrûruñ Hüdâ bergeşt ider iḳbâlini
Yâd-ı raht-ı 'ömrine dest-i ḳazâ neccâr olur

Çekse kâmil hecr-i gerdünü bulur baş üzre yer
Târ-ı zer bārîk olunca zîver-i destâr olur

Hâḳ bu kim Zârî bu ta'bîrât-ı şıdḳ-âmîz ile
Bu ğazel câ-kerde-i ṭab'-ı ulü'l-ebşâr olur

8.

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
Ḳurî taş üzre yatur devleti yabanda olur
Şaplanur mermere her kim ki saña bende olur

Nev-ḥaṭânuñ bu da hâşiyet-i maḥşûşasıdur
Vaşlı kâlâsın ucuz şatsa da nâzende olur

'Uḳde-i müşkilenuñ kimseden umma ḥallin
Nâḥun-ı dest-i 'inâyetle küşâyende olur

Ḳande bir dilber-i gül-rûya muḳârin olsam
'Andelîb-i sühenüm anda serâyende olur

Yârdan kesb-i nüvâzişle hoş olsa hâtır
Zâriyâ nazm-ı terûñ böyle hoş-âyende olur

[113a]

9.

fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün
Şanemâ şüretiñüñ dîde-i terde yeri var
Neşve-i firqatiñüñ sâgar-ı serde yeri var

Tâb-ı süzân-ı hayâlünüñle dilüm rüşendür
Sûzişi olsa da şem'ün ki fenderde yeri var

Ehl-i hâlün nefesinden şakın ey Yûsuf-ı hüsn
Tîr-i âhuñ siper-i saht-ı kaderde yeri var

Qavl-i leyyinle girer çeşmine 'ârif halkuñ
Rişte nerm olmağile çeşm-i güherde yeri var

Revnağı zâ'id olur başına dönsem yârün
Hâlenün 'âdetidür devr-i kamerde yeri var

Tîz-ıtab' olsa da yabana atılmaz kâmil
Deşne kıttâl iken âğuş-ı kemerde yeri var

Yâre nâz itse de Zârî çekilür kim zîrâ
Defter-i münteħab-ı ehl-i hünerde yeri var

10.

fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün
Dehen-i haşm-ı bedi rıfık ile ebkemle de gör
Baħye-i zaħmını kâfür ile merhemle de gör

Sahtî-i kevne taħammül sebeb-i 'izzetdür
Tab'-ı pâki sühen-i hâside hâzımla da gör

Bârdur ferve-i rûbeh ten-i ehl-i hâle
Ba'd-ez-în düş-ı mubâhâtiñi kaķımla da gör

Kem olur tâcir-i kâlâ-yı ma'ârif şanma
Bender-i hâtır-ı nâ-şâdiñi mevsimle de gör

Olamam behre-ver-i feyz dime ey Zârî
Şıdkıñı dergeh-i Feyyâza mülâzımla da gör

11.

fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün
Hâtırım Qays gibi vahdeti şahrâda çeker
Ârzü-yı gam-ı hicrâniñi tenhâda çeker

Eyledi gerdenüme zülf-i siyeh-kârı kemend
Tâlib-i mübtediyem halka-i irşâda çeker

[113b]

Merd-i ‘anķā-sıfat itmez olur olmazlara meyl
Çekse āgūşına bir dilber-i āzāda çeker

Kilk-i şūhum çekicek şafha-i kırtāsa raķam
Şanki āb-ı siyehi dīde-i hussāda çeker

İftirā ehl-i kemāle olagelmiş Zārī
Ko disün zümre-i hussād saña bāde çeker

12.

mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün
Tanın-i gūş-ı hasret lutf-ı zıkr-i yāri muhbirdür
Zuhūr-ı ihtilāc-ı dīde zevķ vuşlatı müş’irdür

Ya şoksuñ çeşmine engüştini ya mūm-veş yaksuñ
Vefāsızlar katında birbirinden fark yok birdür

Şadāķat ehline terciħ iderler hā’in-i mahfī
Bilinmez meşreb-i yārān-ı ‘aşruñ böyle bir sırdur

Zer-i kāmīl-‘ayāra naķz virmez pūte-i sūziş
Felek cevri itse de ehl-i kemālün ķadri zāhirdür

Hakīm-i mutlak-ı dānādan iste merhem-i feyzi
Zamān aħbābı Zārī derdi fehm itmekte ķaşırdur

13.

mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün
Temennā-yı ğam-ı hicrān-ı dilber dil-nişinümdür
Girer mi özge hālet ķalbe cāy-ı nāzeninümdür

Nifāķ erbābına itmeme müdarā pāymāl olsam
Umūrumda cenāb-ı hāzret-i Mevlā mu’inümdür

Habīb-i kibriyānuñ himmetinden müstemiddüm ben
Benüm ol ser-firāz-ı hıttā-i ‘ālem eminümdür

Cenāh-ı ihtimāmyla kişi pervāz ider ancak
Bu cüz’i rağbetüm hayşiyetüm kedd-i yeminümdür

Hakīķi āşinālar ķalmamışdur Zāriyā hergiz
‘Adem iklimine rū-gerde olmuşlar yakınümdür

14.

fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilün
Zahm-ı hemvār-ı dil[-]i ‘aşıkı merhem zedeler
Merhemün minneti bārın çekemez ğam-zedeler

Sifle-perver felekün ‘ādet-i me’lūfesidür

Zedeler kāmili kem-māyeleri kem zedeler

[114a]

Bir kez āh eyleyemem yāre muḳābil zıṛā
Şafḫa-i āyinenüñ şafvetini dem zedeler

Şıǵmaz üftādelerüñ ḫavşala-i erkāma
‘Ad olunmaz ser-i kūyındaki berhem-zedeler

Zāriyā var iken ol zāviye-i tenhāyı
İstemez ‘işret-i gülşen-gehi mātem-zedeler

15.

mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün
Şikāyetden dil-i ğam-perverüm bir çāmdur çemdür
Ḥayāl-i i‘tidāl-i çarḫ fikr-i ḫāmdur ḫemdür

Beni bîḫüde tekdîr itmegi mu‘tād idinmişdür
Raḳîb-i dil-siyeh aşlında bir bed-nāmdur nemdür

Seni bir bû sevād-ı zülfe meftün eylemiş ey dil
Ezelden sevdevişin kār u bāruñ şāmdur şemdür

‘Abeşdür ol ğazālî şayda dām-ı ḫile-i zāhid
Kalan destinde āḫir bir tehjce dāmdur demdür

Temennā-yı ğinā ṭab‘uñ mükedder itmesün Zārî
Şebāt-ı devlet-i dehr-i denî nā-rāmdur remdür

16.

mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün mefā ‘ilün
Şafā-yı ḫātırum āşüfte-i ekdārdur sensüz
Ten-i bî-tāb u bî-ṭākatde şıḫḫat bārdur sensüz

Olaldan cā-yı ārām-ı ḫayālün ḫāne-i ḫātır
Ḥaḳîkatde vücūdum güyiyā aǵyārdur sensüz

Libās āteş ten āteş üstühān āteş nefes āteş
Semender-veş derūnum murǵ-ı āteş-ḫārdur sensüz

Ğıyāb-ı pertev-i ruḫsār-ı āl-i dil-küşāyeñle
Şu‘ā-ı şems cānā çeşmüme mismārdur sensüz

Ḥayālün olmasa bir laḫza yokdur şabr u ārāmum
Ten-i zārumda müyuñ her biri bir ḫārdur sensüz

O deñlü ḫaste-i merg-āşinā-yı nā-ümîdüm kim
Dem-i pāk-i Mesîḫā nefḫa-i bî-kārdur sensüz

Ḳasem-i çeşm-i siyāh dil-rubūduñla bu ḫāletde
Ḥayāt ābı daḫi Zārîye zehr-i mārdur sensüz

[114b]

17.⁶

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün
 'Alâyıkdur 'ikâl-i pây-i seyri merd-i dānānuñ
 Reh-i pervāzına sed oldu bir süzen Meşihānuñ

Olur mı şāf-tiyet dil-firīb-i rağbet-i dünyā
 Meh-i Ken'āna geldi leke 'aşkından Züleyhānuñ

Delīli Hızır olursa kem naşībūñ behre-dār olmaz
 Nişānın bulmadı ey dil Sikender āb-ı hayvānuñ

Şebātı mün'adim esbāba baş koşmaz mücerredler
 Nedür rüçhānı keçkūl-i gedādan tēc-ı Kırānuñ⁷

Hıdıv-i ins ü cān u bād iken mülkinden ey Zārī
 Yed-i hükminde āhir bir 'aşā kaldı Süleymānuñ

18.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün
 Rāst-rūluğdur nişān-ı 'izzeti rehberlerūñ
 Ol sebebden hat çekerler üstine mıstarlarūñ

Meyl iderler āna her kimde bulunsa sım ü zer
 Yok vefāya ülfeti dellāl ile birbirlerūñ

Vefret-i hālūñ virür ruhsāra başka i'tibār
 Mihri efvūn olsa artar rağbeti mahzarlarūñ

⁶ Gazel için bkz. İdris Kadioğlu (2018), *Ali Emîrî Efendi Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara: 496-497; Orhan Kurtoğlu (2017). *Lebib Dīvām* (e-kitap), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara: 166-167.

⁷ Mecmuada gazelin bu beytinden sonra mahlas beytine kadar şu dört beyit kayıtlıdır;

Fehimūñ 'ālem-i hayretde şevki ıztırāridür
 Kafesde nağmesi āzārdandır murğ-ı şeydānuñ

Felek çekdi beni biñ kerre seftāhenc-i kurbetden
 Haķırūñ sevdiğüm bir tār fehmi it cism-i nālānuñ

Hulūşumdur cenāb-ı hāzret-i Hayrī Efendiye
 Sebeb elfāzını inşāda bu nazm-ı perişānuñ

Li'āmuñ ittiḥādı hedm-i rükn-i 'ömre bādīdür
 Huşuşā devr-i bī-cān-sūzı emcād-ı aḥibbānuñ

İltifât-ı dehre mesrûr olma ey dil kim felek
Bâde virmiş devlet ü dârâtını kayşerlerüñ

Ğirre olma reng-i gün-â-gûna ey tâvûs-ı kıuds
Aç gözün dest-i kazâ bir gün döker şeh-perlerün

Ğâlib olmuş zen-şifatlar nerlere devrâna bak
Farkı yokdur şimdilik destârdan mi‘cerlerün
[115a]

Sa‘y kıl âşârını tecdide ol şâhib-eşer
Zârî evrâkı kühenlenmiş sühan-perverlerün

19.

mef‘ülü fâ‘ilâtü mefâ‘ilü fâ‘ilün
Geldi ‘izâr-ı yâre dilâ hatt-ı sebz-reng
Âyinenün yüzinde yir itdi ğubâr-ı jeng

Renciş virür mi ta‘n-ı ‘adü tab‘-ı ‘ârife
Tekdir ider mi bahri meger şad hezâr seng

‘Aql u zekâyı cürm ü hatâ ‘ad ider felek
Cürm-i cihâni itdi anuñçün lebjbe teng

Rızık oldı çünkü *nahnu kasemnâdan*⁸ âşikâr
Bihûde çarha ya ne içündür ‘itâb u ceng

Fağır itme câh u kuvvet ile baht olursa yâr
Eyler sütüde pertevini hirrenün peleng

Âh ...⁹ vekâr-ı bezirgâni pest ider
Bir lafza vâlih itdi Süleymâni mür-ı leng

Virsiñ Lebjbe Zârî bu mazmün-ı tâzeyi
Taşın için şokardı seniñ başuña çeleng

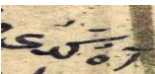
20.

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
Hâtır-ı âzâdeye şiklet virür şey-i kalîl
Bârdur erbâb-ı tecride semâ‘-ı kâl u kîl

Çünkü sen yapduñ gönül virânesin yıkmağ neden
Hedm ider mi Ka‘beyi dest-i nedâmetle Halîl

Cilve-gerdür kâmilün âyine-i tab‘ında kim
Ger siyeh-mest olsa da habt eylemez merd-i aşîl

⁸ “Biz taksim ettik” Zuhruf/32.

⁹

Bî-ta‘ab bir kızb ile manzûr-ı ehl-i cûd olur
 Toğrısı şimdi sühan-cünbân-ı ‘aşr olmuş muhîl

Yâr eger tevbiḥ iderse Zâriyâ söyle añâ
*Ḳad meza‘l-mâzi ḥabîbi f‘aşfiḥu‘l- şafḥu‘l-cemîl*¹⁰

[116a]

21.

mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün
 Nişân-gâh-ı merâma tîr-i ikbâl-i ‘adû çıkmaz
 İcâbet-cây-ı şıdḳa medd-i âh-ı kîne-cû çıkmaz

Felek ser-çeşme-i maḳşûduma şehâb vezîr olmuş
 Eger Ferhâda ḥafr itdürseler bir ḳatre şu çıkmaz

Kederle tünd-ḥüyum gerçi ben âmâde-rev sensin
 Çıkar benden bu ḥüy ey bî-vefâ senden bu ḥü çıkmaz

Şu rütbe sedd-i gayret ḥâyil-i şekl-i tenezzüldür
 Aḳar yüz kerre günde âb-ı dîde âb-ı rû çıkmaz

Huzûr-ı ma‘nevîde keşf-i esrâr ile ey Zârî
 Şabâḥ-ı ḥaşre dek dilden ‘azâb-ı güft ü gü çıkmaz

[122a]

22.

mef‘ülü mefâ‘ilü mefâ‘ilü fe‘ülün
 Her nâ-ḥalefi cây-ı penâh itmege degmez
 Bîḥûde yire ‘ömri tebâh itmege degmez
 Âzâde seri daḡdaḡa-gâh itmege degmez
 Kâlâ-yı cihân germ-nigâh itmege degmez
 El virmedi ḥayfâ diyü âh itmege degmez

El virmedi fırsat o mehi idemedüm râm
 Yokdur dil-i ḥasret-zedede zerrece ârâm
 Ḥâhiş-ger iken ‘aksine devr itmese eyyâm
 Ya bâde-i gül-fâm ola ya şûḥ-ı gül-endâm
 Âdem daḥi bir ḡayrı günâh itmege degmez

Ey dil baña yâr eyleme her herze temiz
 Hem ḥalvet-i ‘ayş eyleme her merdüm-i ḥîzi
 Terk eyle daḥi baḥt-ı siyâhuñla sitizi
 Ma‘lûm iken encâm-ı cihân ‘ömr-i ‘azizi
 Tazyî‘-i heves-kârî-i câh itmege degmez

Merd olsa da âşâr-ı kemâlâtta mâhir
 Kârında ider ḥırs u müdârâ anı ḳaşır

¹⁰ “Geçmiş geçmişte kaldı sevgilim başışla, başışlamak güzeldi”.

İkbâl-i cihân ile haţâdur bu tefâhür
Mısrâ meh-i Ken‘âmı ‘azîz eylemek âhîr
Evvel anı üftâde-i çâh itmege degmez

Zârî bu ne teşvîş ü ne tekdîr-i tabî‘at
Kim mâye-i ilzâm idemez şî‘r ü naşîhat
Bî-câ ne içündür bu telâş u bu meşakkat
Nâbî o perî itmeyicek nâmeñe rağbet
Ruhsâre-i evrâkı siyâh itmege degmez

[122b]

23.

fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilün
O mehûñ zümre-i ‘uşşâka vefâsın bilemem
Müstahakk-ı kereme cûd u ‘atâsın bilemem

Hüsnine dil vireli yâr-ı felek-meşrebimûñ
Baña bir kerre habîbâne edâsın bilemem

Beni bir kez ide mi dest-res-i nağd-i vişâl
Toğrusı çarh-ı denîñüñ bu sehâsın bilemem

Saña ta‘lîm idenüñ tarz-ı cefâ vü sitemi
Vire mi hâzret-i Hâk sū-i cezâsın bilemem

İrse de devleti pâyânına ehl-i hâsedüñ
Ber-çarâr ide mi Allâh ğınâsın bilemem

Cem‘ iden zull ü le‘âmetle huţâm-ı dehri
Bî-muhâbâ süre mi zevk ü şafâsın bilemem

Âzmâyiş ideli Zârî-i ‘anķâ-şıfatı
Kimseye semt-i müdârâ vü riyâsın bilemem

24.

mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün
Dökülmüş gerden üzre kâkülüñ çıkmış yine serden
Şehensâh-ı Hâbeş destin uzatmış taşra kişverden

Umûruñ keşretinden merd-i kâmil inhirâf itmez
Debîr-i mu‘tenâ kîlküñ çıkarmaz hatt-ı mışdardan

Felek bir ‘adl idüp pây-ı raķîbi kesdi küyından
Rehâ-yâb itdi râh-ı Ka‘be-i maķşûdı Hâyberden

Dañi zem‘ân haşma fûrce yokdur menba‘-ı feyze
Kesildi kısmet-i şeytân-ı insi havz-ı kevşerden

Bulur merd i‘tibârı ta‘n-ı a‘dâya taħammülden
Alur nâm-ı merâmın faşş-ı hâtem zaħm-ı neşterden

Şakın geçmez dime naqd-i şadākat şābır ol ey dil
Bu bir darb-ı meşeldür kim geçer her iş muqadderden

Ne tiz peykān-ı nuṭkuñ Zāriyā te'şire yüz tıtdı
Yeleklenmiş meger kim tır-i āhuñ bād-ı şarşardan

[123a]

25.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Luṭf-ı cūy olma zebān-ı ta'ne-i mağrūrdan
Nüş çıkmaz niş-i zehr-ālūde-i zembūrdan

İzdilāf-ı yār ider 'uşşākı memnūn-ı şebāt
Tesliyet-baḥş-ı derūn olmaz görüşmek dūrdan

Bir kez āh itsem bedenden biñ şadā ḥızān olur
Nağme-āmūz-ı nevādir diñlerüm şantūrdan

Muṭribūñ cezb-i şadāsın istemez kalb-i ğamīñ
Nevḥa evlādur ḥayrına nağme-i mähūrdan

Uğramış ser fikr-i sevdā-yı sevād-ı çeşmüñe
Ḥāriq-i 'ādetdür ey sākı şafā meshūrdan

Neylesün ārāyiş-i dünyāyı cāh u şerveti
Rinde bir pālūd yegdür ferve-i semmūrdan

Nāmdur pā-beste-i erbāb-ı himmet Zāriyā
Bir şadā kalmışdur ancak devlet-i Fağfūrdan

26.

mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

Mekānı pırelenmiş güyiyā kim cāme-ḥāb üzre
Göründi pādişāh-ı milket-i ḥüsni şitāb üzre

Niğāh-ı rağbetinden olmamışdur behre-ver kimse
Yed-i kudret düşürmüş ğamzesin 'ayn-ı 'itāb üzre

Döker çok āb-ı rü üftādeler ibrām-ı vuşlatla
Karār eylerse ḥüsni ol mehūñ bu āb u tāb üzre

Görince şine-i şimīni üzre zūlfüni şandum
Siyeh ef'ı uzanmış daḥme-i Efrāsiyāb üzre

Cihān beñzer şeb-i deycūra çeşm-i i'tibārumda
Cemālūñ olsa ger bir laḥza ey meh-rū ğiyāb üzre

Göñül ister o ḥüsñüñ pertev-i nūr-ı tecellīsin
Ki rüz-ı ḥaşre dek ḥürşidi koymuş ıztırāb üzre

Selîş olmazsa da kâfîdür inşâd olduğı Zârî
Bu şî'r üslûb-ı nazm-ı râğîb-ı şevket cenâb üzre

[123b]

27.

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün
Dilâ rabt eyle târ-ı i'tikâduñ luft-ı Bî-çûna
'Îlâc eyler hâkîm-i mu'tlak-ı dânende maḥzûna

Ḥüdâ kâdirdür eyler tengî-i vâktin mükâfâtın
Olur elbette esbâb-ı ferec derkâr mescûna

Şikest olmaz yed-i naḥvetle kâdr-i gevher-i kâmil
Giren hep ḥurdelerdür hâven-i eczâ-yı ma'cûna

Lebûnden şevk ile nûş itdigüm zehr-âbe-i hecri
Bedel kılmam şafâsın şerbet-i şehd-i Felâtûna

İder itfâ zebân-ı şu'le-i nîrânı âb ancak
Medâr olmaz tesellî ḥurkat-ı tab'-ı diğergûna

Küşâd-ı tûgme-i şadr-ı vişâlûñ 'âşîk-ı şeydâ
Değişmez daḥme-i Efrâsiyâba genc-i Kârûna

Melâhatde o şûḥuñ ḥüsnine beñzerse aḥlâkı
Olur şöhret-şî'âr-ı ser-firâzı rub'-ı meskûna

Felek bir sifle-perver gâdr ger bir bî-mürüvvetdür
Muḥaşşîşdür nevâl-i iltifâtı merdüm-i dûna

Saḥna ol feyz-i maḥzûñ himmeti kâfîdür ey Zârî
Kârîñ-i feyz olan hiç ser-fürû eyler mi gerdûna

28.

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün
Nazar bir dilber-i müstağni-i bed-kışedür şimdi
Ḥayâl-i vaşl-ı cân-baḥşı dile endişedür şimdi

Miyâmı müy âteş-diğdedür gūyâ leṭâfetde
'Aceb kimler o meh-rûya nezâket-pişedür şimdi

Şu deñlü telḥ-kâm-ı ḥücnat-i efkâr-ı âmâlüm
Göñül leb-rîz-i zehr-âb-ı keder bir şişedür şimdi

Felek bir şadme urdı târek-i ümmîde Ferhâdı
Niğâh-ı hayretüm berķ-i dehân-ı tışedür şimdi

Ne mümkün Zâriyâ kaṭ'-ı ta'alluḥ bâğ-ı dünyâdan
Ki naḥl-i 'ömrüme tûl-i emel bir rişedür şimdi

[124a]

29.

mef'ülü fâ 'ilätü mefâ 'ilü fâ 'ilün
 Güş eylemez rakıblerün kı̇l ü kı̇lini
 Söyler habıbe 'aşık olan hasb-i hâlini

Feyz-âşinâ-yı mürşid-i kâmil-'ayâr olan
 Virmez harıka hırkasını âba şâlini

Tenhâ-nişin-i küşe-i vahdet olan gedâ
 Bir 'ad ider güzâriş iden mâh u sâlini

Me'lûf-ı nûr-ı kı̇urb-ı cenâb-ı cemâl olan
 Hiç bildirür mi ğâfil-i maḥza kemâlini

Gör Zâriyâ kerâmet-i pır tarıḳini
 Eyler güzide zümre-i 'aşkuñ ricâlini

30.

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün
 Ferâmüş itme dilden eyleme aḥbâbı âzürde
 Ayak başma tarıḳ-i inḥirâfa Ḥaḳḳı bil Ḥaḳḳı

Hâzâ kitâbu'ş-şevki minni ileykum
 Zârî¹¹

[124b]**31.**

mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün
 Yakışmaz gerden-i berrâkuña kâfûrdan ğayrı
 Nazır-i hâcibüñ nâyâbdur semmûrdan ğayrı

Dilâ bigânelerden râz-ı ehl-i 'aşḳ maḥfidür
 Bilür mi naḳd-i genci kimseler gencûrdan ğayrı

Tecellî mevki'inden celb-i nûr-ı feyz ider 'ârif
 Kelîmüñ maḳşadı yok zeyl-i küh-ı Tûrdan ğayrı

'Uḳâb-ı râh-ı şâyân oldu mı bir mürşid-i kâmil
 Nevâ-yı sırrını izhâr iden Maṣşûrdan ğayrı

Bulunmaz ursalar miżân-ı 'aḳla ḥüsnüñe lâyıḳ
 Süḥan-senc-i medâyiḥ Zârî-i mehcûrdan ğayrı

32.

fâ 'ilätün fâ 'ilätün fâ 'ilätün fâ 'ilün
 Ehl-i istiġnâya esbâb-ı ḥaşem bigânedür
 Rind-i bî-pervâya zıkr ü biş ü kem bigânedür

¹¹ "Bu şevk kitabı benden size. Zârî".

Fikr-i hestî eylemez merd-i kanâ‘at-âşinâ
Hâtır-ı aşhâb-ı tecrîde elem bigânedür

Bî-nefes pervâne sūzân-ı lehîb-i şem‘ olur
Bezm-i sırr-ı vuşlat-ı dilberde dem bigânedür

Fehm ider ehl-i zekâ hem külli sırrın nüktesin
Keşf-i esrâr-ı maḥabbetde qalem bigânedür

Nâm-ı Hâtem zîver-efzâ-yı zebândur ḥaşre dek
Şöhret-i erbâb-ı iḥsâna ‘adem bigânedür

Eylemek mezmûmdur ‘uşşâka teklîf-i yemîn
İ‘tikâd ehli meyânında kâsem bigânedür

Vaz‘-ı çarḥuñ tâ-be-key maḥzûn olmaḥ Zâriyâ
Bezm-i ḥaş-ı dil-rübâdur bunda ğam bigânedür

[125a]

33.

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

Gülsitân-ı ârzûda reng [ü] bûmuz kalmadı
Çeşme-i me‘mülde bir reşḥa şumuz kalmadı

Dîde-bânân-ı firâset her metâ‘uñ bildiler
Gümrük-i dânişde cânâ cüst ü cûmuz kalmadı

Ne miyânuñda ne ḥaṭṭuñda senüñ ey nâzenîn
Kalmasun şübheñ ki qılca ârzûmuz kalmadı

Âteş ile âbda mümkün degüldür imtizâc
Ol kadar sa‘y eyledüñ kim âb-ı rûmuz kalmadı

Keşfi her sırruñ zamânında gerekdür Zâriyâ
Şimdilik de kimseye bir güft ü gûmuz kalmadı

34.

mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün

İdince şafḥa-i baḥtında tâ bir nâm-ı ḥoş-ter yer
Yed-i ḥakkâk-ı ğamdan faşş-ı ḥâtem ḥaylî neşter yer

Degül noḫşân-ı câh u cāya lâyıḳ ehl-i istiġnâ
Hüner erbâb-ı isti‘dâdına şâyeste ister yer

Yakışmaz şahş-ı mezmûmü’l-neseb şaffında eşrâfuñ
Şıṭabl-ı şâfinātu’l-ḥayl içinde bulmaz ister yer

Nefes almış o dilber ğâlibâ kim bir kemân-gerden
Ki dutmuş çehresinde dâ‘imâ iksîr-i aḥmer yer

Sühan-sence nüvâziş sükkeri pâ-bestedür Zârî
Anuñçündür ki tütü her zamân kand-i mükerrer yer

35.

fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün
Virme her raḥne-gerānuñ yedine sünbülünü
Şānenüñ dest-i hevāsıyla taḡıtma teliñi

Ḥaṭ ile hem-ser olup ḥüsnü düşürdüñ araya
El virür ḡayrı çek ey perçem-i ḡaddār eliñi

O mehüñ şān‘at-ı medḥinde ḡaṭādan ḡazer it
Keserüm ‘ākıbet ey ḡāme ḡalaṭdan diliñi

İtdüñ ey diḡe girībānuñı seyl-i ḡün-āb
Gün olur ḡuşk ide germiyyet-i vuşlat seyliñi

İrtikāb eyleme teklif-i küşāduñ ḡayra
Ḥal ider nāḡun-ı engüşt-i ḡader müşkiliñi

Pehlivān-ı ḡam ile pek de ḡüreşme Zârî
Boşla bāzū-yı girībānuñı yorduñ ḡoluñı

Sonuç

Şiir mecmularından hareketle tezkirelerde biyografilerine yahut şiirlerine ilişkin sınırlı bilgiler olan şairlerin yeni şiirleri/eserleri tespit edilebileceği gibi edebiyat sahasındaki ilişkilerine ait bilgilere de ulaşılabilir. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 3975/2 numarada kayıtlı mecmuadaki şiirlerden hareketle 18. yüzyılda Diyarbakır’da yetişmiş olan Zârî Ali Efendi’nin şiirleri tespit edilmiştir. Bu şiirlerin Zârî’ye aidiyeti konusunda çeşitli çıkarımlar ve mecmua özelinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Mecmuada şiirleri bulunan diğer Diyarbakırlı şairler de düşünüldüğünde mecmuanın özel bir tercih ile derlendiği söylenebilir. Bu derleme neticesinde mecmuaya kaydedilmiş en fazla şiir Zârî mahlasını kullanan Ali Efendi’ye aittir. Gerek şiirlerin belli bir usulde sıralanması gerekse şiirler arasında yer alan kimi ifadeler, mecmuanın derlenmesi noktasında şairin doğrudan müdahil konumda olduğunu da düşündürmektedir. Bu çalışma ile 18. yüzyılda Zârî mahlasını kullanan Ali Efendi’nin daha önce kaynaklarda yer almamış 31 gazel, 1 tahmis, 1 kıta ve 1 müfredinin metni verilmiş, şiirleri ve şairliği üzerine değerlendirmeler de bulunulmuştur. Bir Nâbî muakkibi olan Zârî’nin daha önce kaynaklarda geçmeyen şiirlerinin ortaya çıkarılmasının önemli sonuçlarından birisi, bu şiirler arasında Nâbî’nin bir gazeline yaptığı tahminin bulunmasıdır. Aynı zamanda eldeki şiirlerinden hareketle şairin kendisi gibi Diyarbakırlı olan Lebîb ile olan ilişkisine dair de yeni değerlendirmeler yapabilme zemini doğmuştur.

Kaynakça

Ali Emîrî, (2003), **Esâmî-i Şu‘arâ-yı Âmid** (hızl. Galip Güner ve Nurhan Güner) Anıl Matbaa ve Ciltvi. Ankara.

Ali Emîrî, (1328), **Tezkire-i Şu‘arâ-yı Âmid**, C. I, Matbaa-i Âmidî.

Bektaş, Ekrem (2018), “Nâbî Muakkibi Diyarbakırlı Şâirler”, **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Mayıs-2018 Cilt:10 Sayı:2(20): 733-761.

Bilkan, Ali Fuat, (2011), **Nâbî Dîvânı**, C.I-II, Akçağ Yay., Ankara.

Erdem, Sadık, (1994), **Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara.

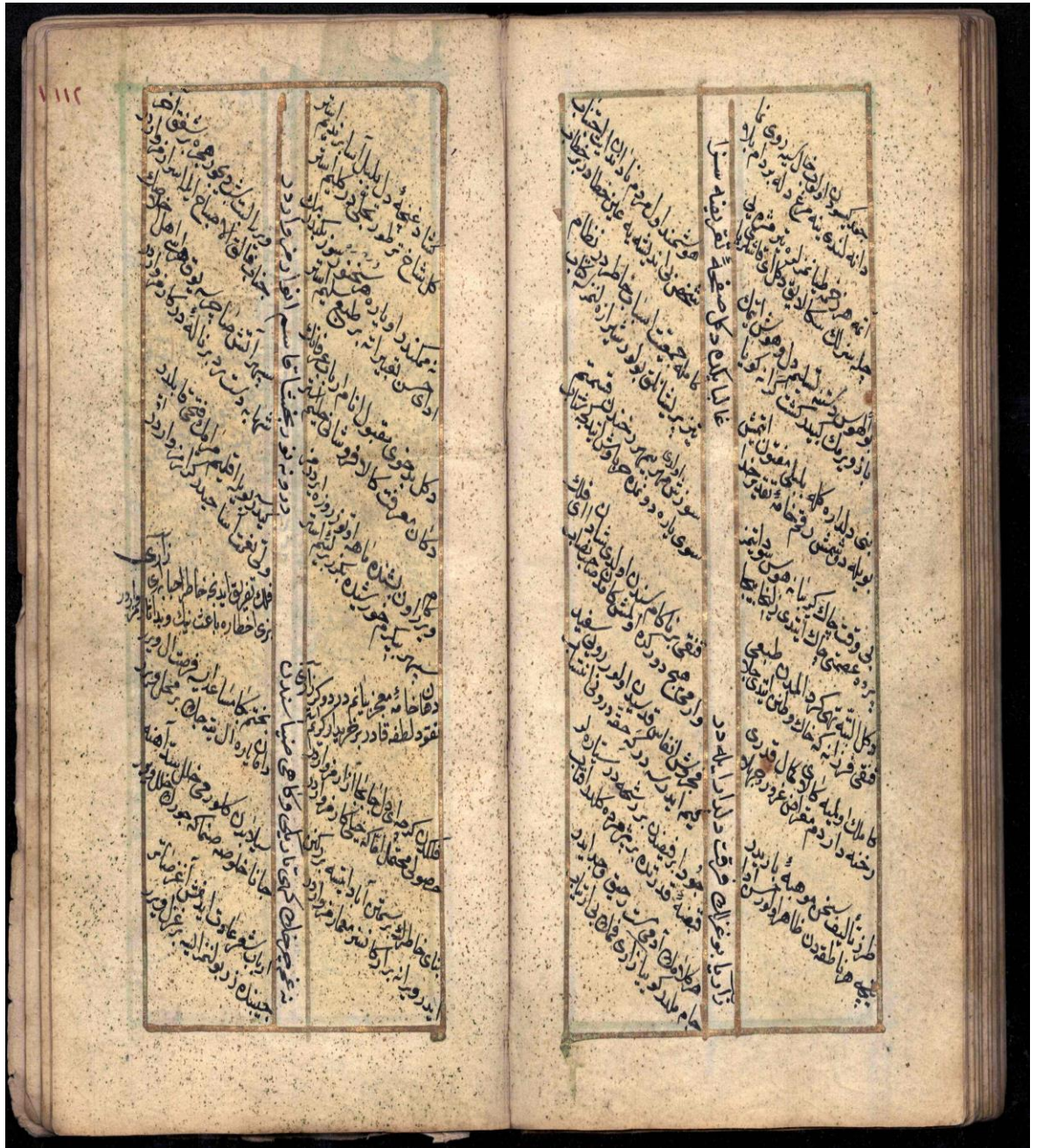
Kadıoğlu, İdris, (2018), **Ali Emîrî Efendi Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid** (e-kitap), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Kur'ân-ı Kerîm: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Zuhruf-suresi/4354/29-32-ayet-tefsiri> (e.t. 02.02.2021).

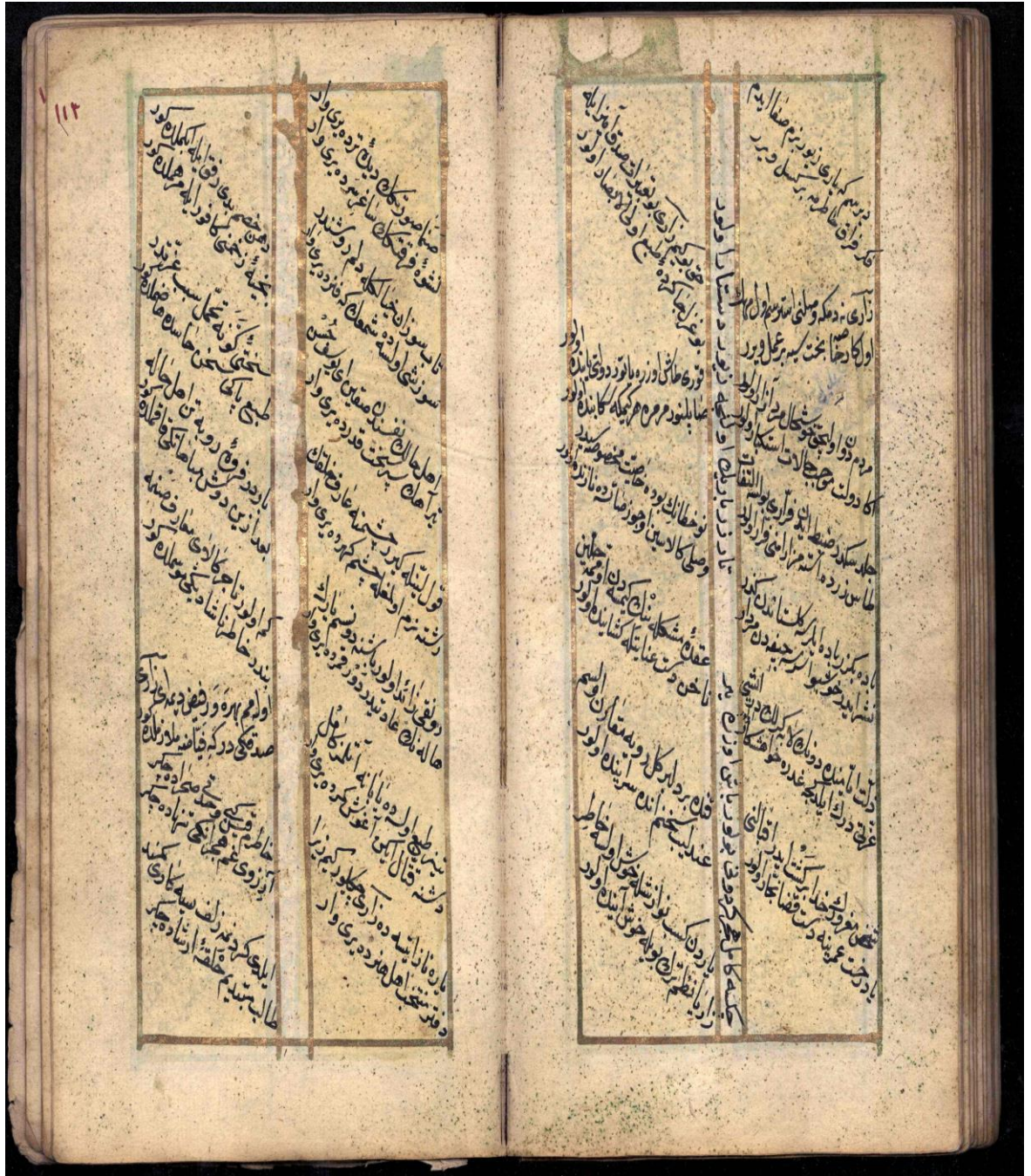
Kurtoğlu, Orhan, (2017), **Lebîb Dîvânı** (e-kitap), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Mecmua-i Eş'âr, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu: 06 Mil Yz A 3975/2.

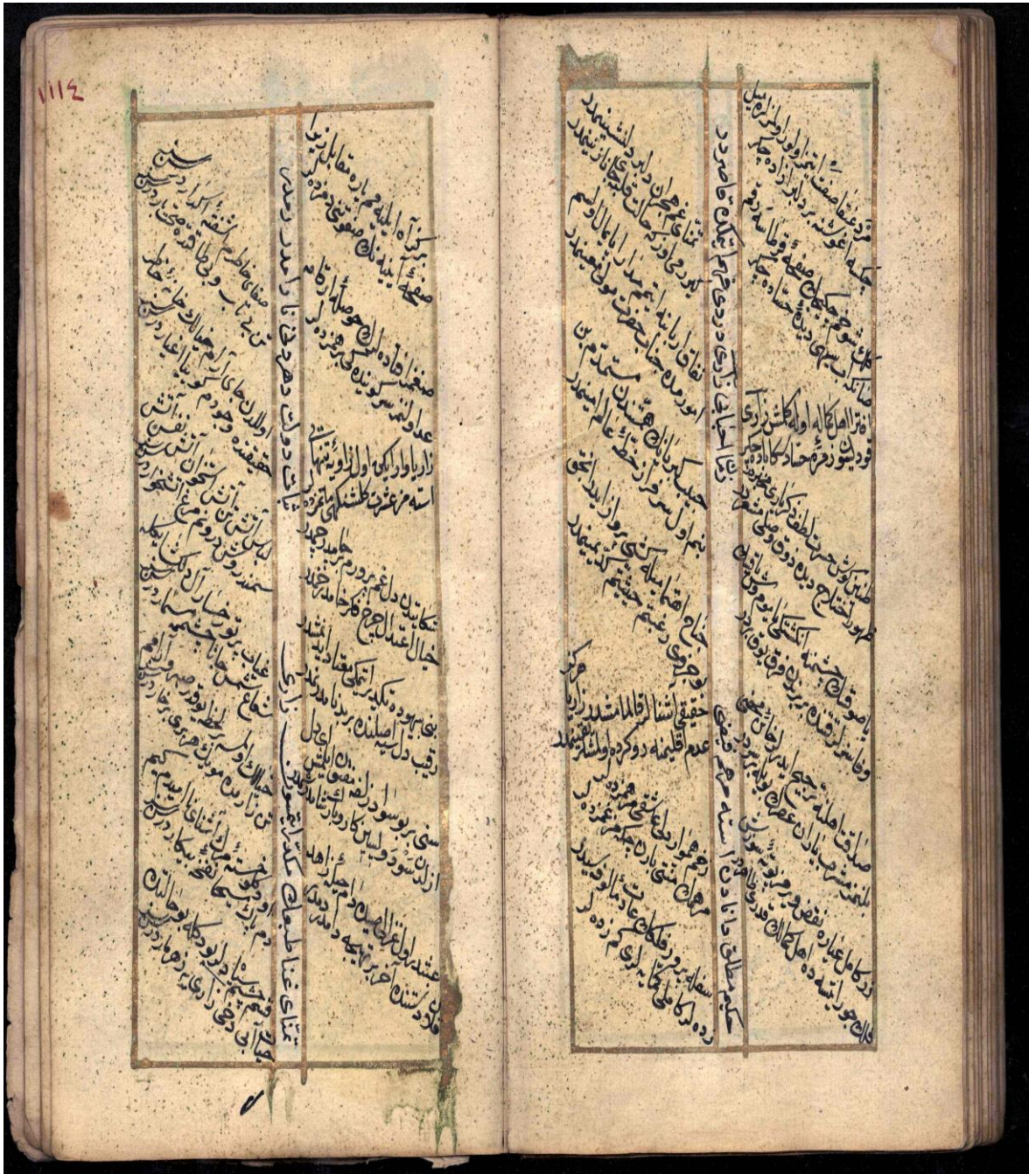
Ek I: Mecmuadan örnek varaklar

v. [111b-112a]

v. [112b-113a]

v. [113b-114a]